

SEPARATUM

STUDIA PAEDAGOGICA
AUCTORITATE UNIVERSITATIS PÉCS PUBLICATA

3

A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem
Tanárképző Karának
Tudományos Közleményei

Faculty of Humanities, Sciences and Education
Janus Pannonius University

Учёные записки педагогического факультета
Печского государственного университета
им. Януса Паннониуса

1985/1.

Pécs, Hungaria, 1985.

PC

8955/3

PC
8955/3

Édesanyómmal, aki gyakran volt
"gyermekpásztor" hogy ezt a címet
megírhassam. Halás merítéssel
Vendőt

Pécs, 1985. szept. 23.

CSÁTH GÉZA VILÁGA NOVELLÁI TÜKRÉBEN

HORVÁTH VERONIKA

Irodalomtudományi Tanszék

Amilyen ellentmondásos és kétarcú volt a kor, amelynek gyermeke lett, olyan ellentmondásos és tragikus a csáthi életmű és az emberi sors, mely rajta beteljesedett.

Ezzel magyarázható a róla való hosszú hallgatás műveinek újrakiadása körül, de a róla szóló meglehetősen ellentmondó irodalomtörténeti kritikák, méltatások is.

Csáth Gézát, ezt a „ragyogó tehetségű író”, aki „a magyar novellisztika kimagasló egyénisége lehetne”, – szokás volt úgy emlegetni, mint olyan író, aki „Csáth Géza maradt csupán”, s akinek – ennek ellenére – „mindig helye kell hogy legyen a magyar irodalomban, de csak az értékmérce dereka táján.” (Gergelyes, 1965.)

A feledés és a félreértékelés, vagy sok esetben a megnemértés abból fakadt, hogy szokás volt Csáth Gézában elsősorban a századforduló jellegzetes pimodánkodó művészt látni, aki a szecesszió eszközeivel „soha nem látott túlvilági szépségű alkotásokért fakardal és papírcsákóval vívott harcot.”

De beteggé lett élete, pusztító és szörnyen pusztuló hajdan szép szelleme és teste – mely pusztulás jelképe az értelmetlenségben élő és jobbra törekvő szellemeknek – ugyancsak felerősítették a hallgatás okait.

Ma már tudjuk, hogy a csáthi életművet nem lehet csupán az ópiumszívással és a vele kezdődő csendes, lassan észrevehető halódással magyarázni illetve megközelíteni.

Hiszen „Ady Endre költészetének sem lényege, hogy költője gerincsorvadásban pusztult el; hogy Csontváry festészetét nem örületből kell levezetni; hogy József Attila költői világképe nem szkizofréniájával magyarázandó. . . Az, hogy hogyan pusztul el egy ember – egy író! – nemcsak biológiai tünet; a halál társadalmi termék – legalább is a meghalás módja. Ady tisztán látta és világosan, hogy a rossz halál, amelyben elődeinek, kortársainak, s neki is majd része volt, mennyire összefügg a korrallal, amelyben élniük adatott.” (Diószegi, 1965. 35.)

A húszéves Ady a nagyváradi Szabadságban így kesereg: „Hajh hajh, szörnyűséges nézni. Harmincéves alig múltam s egy isteni generáció veszett ki mellőlem. Reviczky Gyula, Justh Zsigmond, Iványi Ödön, Hrabovszky Lajos, Fóris Pista, Nyilassy Matyi és még egy egész csapat. . . És én gondolkodtam rajta: miért halt ki ez a dicső gárda? Miért élt boldogtalanul? Miért élőhalott, aki még itt maradt? . . . Valamennyit az ereje tette boldogtalan-ná. A mai magyar társadalom összetör minden erős egyéniséget. Nádszálдерék, nem önálló fej. A mi forrongó, zavaros viszonyaink között megbecsülhetetlen adomány. Persze ezt hiába is magyarázták volna szegényeknek!”

A századforduló szecessziója évtizedekig egyet jelentett az idegbajjal, az iszákossággal és az ópiummal. Igaz, hogy Ady, Bródy és mások is bűnbánóan vallják, hogy a szecesszióban egyrészt valóban a „menekülő élet” szólalt meg. A sorsot hívták ki önmaguk ellen ezzel a dekadens önpusztítással azok, akik nem tudtak élni a századforduló, század-elő magyar valóságában.

Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár

8 0 0 0 0 3 6 9 9 3

Másrészt a szecesszió viszont harc volt, sőt elsősorban az. Mint Ady megfogalmazta: „... a haladás harca a vaskalap ellen.” Csáth Gézáról is így mondható el, hogy szecessziós író volt, akit „világnézete” tett azzá. Nem lehet véletlen, hogy naplójában így vélekedett: „Aki egy jobb, tisztességesebb haladó és humánus társadalom érdekében egyetlen sort sem ír le, abból sohasem lesz író.”

Csáth Géza „menekülő élet”-e leginkább novelláinak fantasztikumában, kísérteties, lidérces álomlátásaiban, a saját maga teremtette mesterséges gyönyörök leírásában és megélésében, a „varázsló kertjében” tükröződött. Diószegi András már korábban idézett írásában Csáthtal kapcsolatosan igen figyelemre méltóan azt hangsúlyozza, hogy Csáth nemcsak menekült az élet elől – mint sokan gondolták róla –, hanem „szembe is fordult vele, s olyan arcát látta meg, amelyet kevesen kortársai közül.” (Diószegi, 1965, 36.)

Karinthy Frigyes, Csáth közeli barátja és jó ismerője már a fiatal orvosban a Moravcsik-klinikán észrevette a szorongásokkal, félelmekkel, az ismeretlen Démonnal küzdő embert. Ez a Démon lett Csáth és sokak életében a szörnyű világ teremtője, a borzalmak és emberi nyomorúságok felidézője, azoké a borzalmaké, melyekből nincs menekvés. (Karinthy, 1911, 1077.)

Így lesznek Csáth novellái a jelenségek felszíne mögötti ismeretlen Iszonyattól és Erőszaktól való félelem és rettegés kifejezői.

A tragikus életű, „félelmetes életmű” megalkotója, Csáth Géza csupán néhány évvel volt fiatalabb Adynál, Móricznál, Bartóknál, Kodálnál – „nemzedéke legkimagaslóbb, világejelentőségű alkotóinál.” (Demény, 1967, 940.) S míg ők teljes életművet hagytak örökül, Csáthé csak „torzó” maradt, melyben a szörnyű halálát megelőző időkből – mint Németh László írja – „az izgató bíbor, lila és türkiz ópiumkörüli színei bujkálnak.” (Németh, 1932–33, 353.)

Pedig Csáth indulására inkább a harmónia, a kék, a narancs és az arany színei a jellemzők, mint Demény János is írja Csáth zenekritikai tanulmányairól írott esszéjében. (Demény, 1967, 940.)

A „bús, lomha Bácska” leggazdagabb városának, Szabadkának a szülőtte Csáth Géza, aki művészhajlamú, nagyműveltségű apjától, a jómódú ügyvédől korán megtanulta, hogy nyitottnak kell lenni a világra. A felvilágosodott gondolkodók és materialista filozófusok, Spinoza, Locke és Diderot az anyagelvűségre tanították, míg a művészetek, köztük a zene, a festészet és az irodalom a szépségek tiszteletére intették. Csáth korán meghalt édesanyja, Decsy Etelka, a XVI. századi Baranyai Decsy Sándor író kései leszármazottja, aki magával hozhatta a távoli író-és irodalom iránti hajlamait, amelyek majd fiában lobbannak életre.

Ötödik gimnazista, amikor 1901-ben zenekritikákat és karcolatokat kezd írni a Bácskai Hírlapban. 1902/1903-tól tagja lesz a gimnázium önképzőkörének, ahol sokoldalú tevékenységével hívja magára a figyelmet.

1902-ben második díjat kap a „Széchenyi és Vörösmarty” című városi pályázaton. (Az első díjat a zsűri Kosztolányi Dezsőnek ítélte oda.)

Az 1903/1904. tanévben huszonnyolc pályamű közül az „Arany élete és működése a szabadságharc után” című munkája bizonyul legjobbnak. Az „Uralkodó érzelmek Arany lírájában” és az „Arany mint epikus” című tanulmányáért, „A fekete kutya” és a „Mese a kávéházról” című elbeszéléseért, valamint „Szabolcska Mihály” című jellemképeért dícséretet kap.

1904-ben egy önképzőköri ülésen olvassa fel „A kályha” című novelláját, mellyel nagy sikert arat. Az írást Bródy is figyelemre méltónak tartja, és Csáthnak küldött válaszelevelében azt írja, hogy a novella szerzőjétől „jót, sőt feltűnőt” vár. (Dér, 1969, 77–78.)

Az 1904-es évvel befejeződnek Csáth szabadkai diákévei, és megkezdődnek a budapesti tanulmányok az orvosi fakultáson.

1909-ben lediplomál, majd idegyógyászként a Moravcsik-klinikára kerül tanársegédnek.

Annak okát, hogy a három lehetőség, a zeneművészet, az irodalom és a festészet helyett a negyediket, az orvostudományt választotta hivatásul – sokan, sokféleképpen magyarázták. A legvalószínűbbnek Galsai Pongrác vélekedése látszik, aki „az anyagismeret kíváncsiságá”-ban jelölte meg a fő okot. „Az összefüggés megtalálásának kíváncsisága ez a fizikai és szellemi valóság között. S ennek birtokában válaszadás a „nagy kérdésekre”, amelyek elől a művészet sem térhet ki: miért érdemes élni, mi a végső értelme az embersorsok szakadatlan körforgásának? . . . A fiatal medikus . . . lényegében ugyanazt vallja, . . . tudományos kísérletekkel igazolva, amit apja autodidakta úton sajátított el: a materialista filozófiát, mely az anyagontúli magyarázatnak még a lehetőségét is elveti. Ennél tovább nem jut el, s az élet értelmét – individualista módon – az életélvezés mértékében keresi.” (Galsai, 1957, 37.)

Az 1909-ben írott „Egy ideg orvos naplójából” című tanulmányában az „ős, szent gyönyör” habzsolásáról, a teljes életet és egyetlen lehetőségéről, az ópiummámor által megteremthető boldog külön világról ad orvosilag is hiteles művészi képet. „A lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek, évszázadok alatt kapnak – egy órát. Aki ebbe belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valóban emberré tudott lenni és számot vetett magával – mint méltóságához illik –, az raboljon magának mindennapi tizennégy órát. Ez a tizennégy óra egyenlő négyszáz generációnak nyolcezer éves életével. De számítsunk csak ötezret. Egy nap alatt tehát ötezer esztendő élek. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmillió évet jelent. Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejlett, erős férfi kezded, és nagy gondot fordítasz testi épséged fenntartására – amelyet legjobb ügyes orvosra bízni –, tíz esztendőig élélhetsz. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnáira.”

De az egy évvel korábban írott „A sebész” című novella főhőse is az élet értelmén töpreng az abszint kortyolgatása közben: „Mert mi a fő, kolléga úr? Miért kínlódik az ember? És miért eszik? Miért szeret? És miért örül?” A válasz egyszerűen így hangzik: „Az életért.”

S míg a madáchi kérdésre adott madáchi válasz némi megnyugvást adott a kor emberének, a lét értelmét a küzdelemben és a reményben jelölve meg, a századelő emberének adott csáthi válasz a bizonytalanság, a reményvesztettség, a lázas keresés állapotában tükrözi a kétségek közt vergődő novellahőst, aki az egyén teljes pszichikai boldogságának megteremthetőségéről álmodozik. „Az idő múlása, a rostjainkban növekedő halál aggodalmat, szorongást nevel bennünk. Az orvostudomány hivatott arra, hogy ezt a szenvedést, ezt a fiziológikus betegséget az emberi nemről elhárítsa.” A cél, megtalálni az agyvelőben a időérzet-helyét és „kikanalazni onnan az emberi bánat átkozott darázsész-két.” (Galsai, 1957, 38.)

És aki azt megteremti, Csáth szavaival élve: „. . . a jövő embere, az igazi új ember, aki friss, tiszta agyvelejével megfejtja a mának a titkait, a holnap igazságait. – Pontosan emlékezik mindenre, mert a tények nem múlnak el számára, hanem az öntudatban mint egyenrangú erők sorakoznak. A közönség éljen, tapsol. Én levetem a kötényt és szürke, mindennapi ruhámban meghajtom magam. Az emberiség boldogsága szól hozzám egy örömvöltésben. . . De addig is, míg a sebészi beavatkozás ideje el nem jár, egy múló értékű belgyógyászati szerünk van az idő ellen. Ez az abszint. Tisztán tüneti orvosság.

Sokáig úgy se kell, mert a sebészi eljárás radikális és kitűnő. Isten éltesse, kedves kolléga úr!”

És a főhős monológja szerint él Csáth 1910-től, egyre szenvedőbben és egyre nagyobb mértékben a narkózist eredményező szerekkel, az alkohollal, a morfiummal és ami a végzete lesz, az ópiummal. De így teljesedik be saját jóslata – élete végének pontos megjelölésében is. 1919-ben, éppen tíz évvel az első morfiomadag mérge után fiatalon, alig harminchárom évesen öngyilkos lett.

Pedig Csáth Géza ígéretesen indult. Progresszív értelmiségi voltáról tanúskodik az a majd félezer zenekritikai írása és karcolata, amely 1901-től a Bácskai Hírlapban, 1906-tól 1912-ig pedig a legkülönbözőbb fővárosi lapokban és folyóiratokban, a Huszadik Században, a Népszavában, a Nyugatban, a Budapesti Naplóban illetve A Polgár és a Világ hasábjain adott hírt az új magyar zenei kultúra kibontakozásáról, Bartók és Kodály zenéjéről, Debussy, Puccini, Wagner muzsikájáról, hogy csak a legjelentősebbeket idézzük.

De Csáthot rendkívüli erővel vonzotta a színház világa is. „A Janika” című két felvonásos tragikomédiáját 1911 májusában mutatta be a budapesti Magyar Színház a „Hamvazószerda” című egyfelvonásos darabjával együtt, melynek zenéjét is Csáth Géza szerzte.

Fő műfaja mégis a novella volt. Kötetbe gyűjtött novellái először 1908-ban jelentek meg „A varázsló kertje” címen. Ezt követte 1909-ben „Az albíróék és egyéb elbeszélések”, 1911-ben a „Délutáni álom”, 1912-ben a „Schmidt mézeskalácsos”, 1913-ban pedig a „Muzsikusok” című elbeszéléskötete.

Ezekből és a haláláig írt egyéb novellákból jelent meg majd félévszázados hallgatás után 1964-ben Illés Endre válogatásában és nagyhatású előszavával „A varázsló halála” című novellagyűjtemény, amely ismét Csáth művészetére irányította a figyelmet.

Amikor Csáth felbukkan a századfordulón, az uralkodó novellatípus a Jókai-Mikszáth vonal sajátosságait megújító, de elsősorban az életvarázs erejével ható, látványt, történetet, embert és emberi sorsot megörökítő novella.

Ezzel párhuzamosan viszont gazdag színskálával kísérleteztek a hagyományokon túllépni kívánó írók. Az elkülöníthető irányok fő képviselői Bródy buja naturalizmusát, Krudy álomból és emlékezésből szőtt költőiségét és Nagy Lajos rideg tárgyilagosságát kedvelték.

És a modern változatok között bukkant fel a fantasztikus novella is, amelynek első megalkotói Cholnoky Viktor, Babits, Karinthy és Csáth Géza voltak a magyar irodalomban.

A csáthi életműnek a fantasztikus novellák a legvarázslatosabb, legszínesebb részei. A fantasztikum lényege, hogy eltűnik bennük a reális és az irreális, az álom és a való határmezsgyéje. Az idő síkokra bomlik. A cselekményben a rendezőelv az élethangulat és az intuíció. Az író a mélylélektan rejtelmeibe vezet. Freud kategóriáival élve: az „id” „ego” „superego” rétegekből a tudatalatt lévő ösztönvilágba. Olyan remekek tartoznak ide, mint a „Délutáni álom”, az „Ismeretlen házban”, az „Egyiptomi József”, az „Elfelejtett álom”, a „Találkoztam anyámmal”, a „Varázsló halála” és a „Varázsló kertje”.

Ezekben érhető tetten legtisztábban a csáthi atmoszféra, amelynek főbb jellemzője a „rezzenéstelen magány”, a múltbarévedő nosztalgia, a melankólia, mely belengi a valóság álmokképekbe és színes foltokba szétfolyó körvonalait, melyek felett buja növények erotikus illata száll. Gulácsy „Na-Conxypan”-os hangulata ez, melynek élményvilága a két végső pólus, az élet-szerelem és az elmúlás-halál közti vibrálástól oly bizarr és borzongató.

Ezekben bukkannak fel Csáth írásművészetének olyan elemei, mint a tömörítés, a misztériumteremtés, és a meglepően modern impresszionista ábrázolási mód. Fantasztikus

kus novelláinak különösek a szereplői. Mintha nem is földi lények lennének. Származás-talanok, időnélküliek, „léteszenciák.” Az „Ismeretlen házban” című novellában pl. az emlékezés pszichológiai törvényei szerint idézi meg az író 10 testetlen szellemét, a férfit „kísértő”, őt örök kielégületlenségre kártható nő szimbólumát. Ez a novella a szerelem lélektanát tükrözi. De az író nemcsak a szerelem mibenlétét kutatja, hanem értelmét is keresi. A novellában a „néma” szereplők az író gondolatait közvetítik. Az író a szerelemről mint az emberi lét kontinuitását biztosító hatalmas érzésről beszél, de egyben úgy is, mint az emberi élet diszharmóniájának egyik okozójáról, amely abból ered, hogy a szerelem nem képes feloldani az egyén korlátait, magányát és végül a tudatos, teremtő harmónia helyébe az ösztönök parancsa lép. A novella lírizálódása és önvallomásos írói hangja a századforduló szecessziós jegyeit is magán viseli.

Az 1908-ban írott „A varázsló halála” című írásban Csáth mintha saját epilógusát készítette volna el. A melankolikus hangulatú, sorsértelmező bizarr történetben benne van minden addig történt, és mindaz, ami történni fog az íróval. Benne van még „A sebész” kiuttalansága, de már az „Ópium” lehellete is.

A novella főhőse, a varázsló, hamvazószerda hajnalán egy „átdorbézolt éjszaka után narkotikus álomba merül.” Azt álmodja, hogy meghalt, s koporsója előtt elvonulnak ősei, „köddévált” kedvesei, s az egyetlen lány, aki igazán szerette. „A varázsló, egy harmincon aluli férfi, akinek arca már egészen szomorú, ráncos és kisgyermekes volt a sok ópiumtól, cigarettától és csóktól – hamvazószerdán kora hajnalban haldoklott.”

Az író groteszk módon ábrázolja a felvonuló szereplőket, a korábban tartalmasnak hitt élet ürességét, felszínességét, aminek eredményeként még a szeretett nő megjelenése sem képes feloldani hősünk halálvágyát. „Belátom, hogy az ópium és a sok rossz csók helyett jobb lett volna téged feleségül venni, és meg is tenném, ha apám a koporsót már ki nem fizette volna. Már minden elrendeltetett, nincs semmilyen út az élet felé. Valóban hozták már a fedelet. A leány még egyszer megcsókolta a varázsló száját, amely kezdet már kihűlni, rátette a fedelet és bezárta.”

A mű szimbolikájának kulcsa az író egy nyilatkozatában így adja meg: „Mert szimbólum minden, ami itt történik. A farsangi multság és mámor: a Multság és a Mámor szimbóluma. A csömör a Csömört jelenti, amely törvényszerűen követi az előbbieket. Az utolsó vendég magáramaradása a Magáramaradást jelképezi. Az ő fáradtság és halálvágya a Fáradtságot és Halálvágyat. Az ő búcsúja a Búcsú. Az ő szerelme a Szerelem. Az ő halála a Halál. Az egész pedig nem egyéb, mint poézisba foglalása egy tipikus neuraszténias érzésnek, amely a lumpokat és az élet túlságos kiélvezőit állandóan és végzettszerűen kíséri. – Egy kellemetlen csömör és fáradtságérzés, amely azzal a kényszerű gondolattal jár, hogy a életüket végképp elhibázták, és hogy ennek ők maguk az okai.” (Dér, 1974, 20.)

A fantasztikus novellák meglepően modern világa, a lét filozofikus problémáinak szimbolista ábrázolása, a novella meséjének szenzációkban gazdag, impresszionista festése, az ökonomikus szerkesztés, mind bizonyíték arra, hogy Csáth Géának primátus helye van a magyar irodalmi haladásban a próza területén.

A fantasztikus novelláktól nehéz, talán nem is lehet igazán különválasztani azokat a Csáth írásokat, amelyekben a vezérmotívum a gyilkosság. A „Schmidt a mézeskalácsos”, a „Bauer házassága”, „A kis Emma”, az „Anyagyilkosság”, a „Fekete Csönd”, és a „Gyilkosság” c. novellák sorolandók ebbe a témakörbe leginkább. Ezeknek a novelláknak közös sajátja, hogy a gyilkosság nem elsősorban mint kriminalisztikai eset szerepel, hanem a szereplők lelki torzultságának és a brutális kegyetlenség motivációinak bemutatása szolgál.

Megírásuk idején az író lényegében már a századelő „mélybéké”-jének titkon felbomló világával viaskodik. Novelláiból úgy tűnik, hogy a lélekrajz a világ hívásával keveredik. Csáthot racionális felfedező szenvedély hajtja, az ember megismerésének konok vágya, s ezért ott kezd kutatni, ahol a ráció tanácstalanul megáll. Az emberi lélek titokzatos, gyakran torzult, kusza, süppedékes talajú világát igyekeznek feltárni, azt a világot, amelynek tényei és vonatkozásai is kiszámíthatatlanok.

De a kamaszkor világát furcsa, kísérteties, már-már groteszkbe fordító, a kék és gyönyör gyilkos szenvedélyét történetekbe öntő Csáth, ugyancsak az ember rejtett, csupán bizonyos körülmények közt felszínre törő érzés- és ösztönvilágát kívánta feltérképezni.

Föltehetően ezek azok a novellák, amelyekben Csáth leginkább Franz Kafka majd-hogynem irracionális világához közelít. Mert Csáth írásai, akárcsak Kafka „misztikus belemagyarázásokat is eltűrő, jelképes, szimbolista világa az emberi lét, a történelem, a társadalom érthetlenségéről, sőt értelmetlenségéről, lidércnyomásos céltalanságáról vall. Látomása: fantomvilág. . . Mitikus világot teremtett. . . A karkai mítosz a sivárság, szürkesség, tehetetlenség, a légszomj mítosza. . .” (Szabó, 1965. 125.) Csáth Géza szereplői viszont furcsa módon törnek ki fantomléteükből. Kéjjel ölnek, vagy nyomasztó, rémálomszerű vízió között, feszült, szorongásokkal teli reménytelenséggel viaskodnak a Démonnal életük undorító, mitikus szörnyével. (Lásd: A béka c. novella)

Illés Endre az emberi érzések torzultságát hangsúlyozza a csáthi novellákkal kapcsolatosan, mondván, hogy bennük „mindenütt s mindenre a fájdalom, amely a kék véglete. És az iszonyat, mely megint csak a kékbe torkollik.”

A „Kis Emmá”-ban és a „Fekete csönd”-ben a legszörnyűbb dolog történik, gyermekek játékból gyilkolnak, s ha lehet még ennél nagyobb tragédia, Csáth ezt is megírja az „Anyagyilkosság”-ban, ahol a Witman fiúk deformált, perverz ösztönviláguktól irányítva özvegy anyjuk gyilkosai lesznek. „Az öregebbik Witman fiú odaugrott az ágyhoz és késsével a mellébe döfött. Az asszony lehanyatlott és a jobb kezével a levegőben hadonászott. A kisebbik már akkor az ágyon volt és lefogta a lábait. A nagyobbik kihúzta a kést az anyja melléből és még egyszer bedöfte. Nem volt reá szükség, mert már halott volt.”

Ilyen és ehhez hasonló szereplők és helyzetek jellemzése, az ábrázolás kíméletlen pontossága és szenvtelensége alapján szokás Csáth Gézában elsősorban Bóka László nagyhatalmú tanulmánya (Bóka László: Csáth Géza novellái, 1937.) következményeképpen naturalista írókat is látni. De maga az író is vall erről, a Bródy hatás kapcsán az 1908-ban írott „A Vörös Eszti” c. novellájában, amely nem más, mint egy gyermekkori szerelem, álom és mesei világ egymásbajátszása. „A naturalista írók művészetére iránt érdeklődtem, és azt képzeltem, hogy Andersen bácsi mint művész, alaposan elbújhat mellettük, akik tökéletesen és részletesen figyelik az életet. Nem tudtam még, hogy a bölcsesség nem az öszinteségben van, és nem is a hazugságban, hanem másutt, a kettőn kívül.”

De Bóka arra is felhívja a figyelmet, hogy Csáth példázatos író, akinek „gyilkos objektivitása magasabb szándékot szolgál, titkot nevez meg. S gyakran olyan rejtett titkait az emberi léleknek, amelyekről a kifelé figyelő naturalizmusnak csak sejtelmek lehetnek.”

Kosztolányi Dezső Csáth novelláiról világának egy morfinizmus előtti és utáni korszakáról beszél, amelynek főszereplője tulajdonképpen a narkózist eredményező szörnyű szer. „A morfinizmus mindig okozat és nem ok. Mikor ő ehhez a méreghez nyúlt, öntudatlanul is tudta, hogy a kisebb veszélyt választja a nagyobb helyett. Menekülni próbált a melankólia elől, mely túlvilágian – édes dallal zengett írásaiban. Schumann fájdó panasza hasonlít ehhez, annak a zeneszerzőnek a sírása, ki ugyanezzel a betegséggel volt terhes. Egy darabig átmentette ezt a művészetébe, aztán már sok volt, a befogadó közeg nem vette át, és összeropantotta a testét.” (Kosztolányi, 1919, 17.)

Valójában novellái nem sokat változnak. Csak kevesebbet és nehezen ír. Igaz, hogy írásaiban általában csökken az álom és a líra szerepe, de novellái éppúgy „földközben” maradnak, mint 1910 előtt. (A kút, Katonai behívó, Bácska, Muzsikusok, Irén mama stb.)

Gozsdu, Papp Dániel és Cholnoky kortársának, Csáth Géának korai novellisztikája külön figyelmet érdemel, hiszen kiforrott íróként jelentkezik már a Kosztolányi által „gimnazista firká”-nak mondott írásaival is. Az 1904-ben írott a „Fekete kutya” c. korai novellájában pl. a kései romantika modern eszköztárával és a lélekvándorlás tanának kísérteties felfogásával beszél el egy tüdőbeteg fiú halálának tragikus következményeit. A novella drámai tömörségű befejezése pedig Móricz későbbi nagyhatású írásainak jellegzetes megoldásait asszociálja. De az 1904-ben írott „Mese a kávéházi” című, vagy az anekdotaszerű történet mögé rejtett erotikus kéjt lehellő „A tor” című (1905), vagy az önvallomásos formában látomást idéző a „Fekete csönd” című novella is sajátos, a korai Csáth-írások telt atmoszféráját példázza.

Bori Imre így írt erről: „A vágy” és teljesülése: ezek a pólusai immár a korai Csáth-írásoknak is, s az ezek között támadó feszültségben pattantja ki a novellaszikrákat, világítja be az élet sötétségét, fedi fel a lélek mélyét. Még kutatja ennek az új, a magyar novellisztikában akkor aránylag ismeretlen mondanivalónak a kifejezési lehetőségét, de már érzékeli, hogy tragédiától komédiáig a lehetőségek széles skálája kínálja magát, ám mert ő nagyon is korának gyermeke, a misztikusnak, a rejtelmesnek az irányában kísérli meg az írói továbbjutást, hiszen az emberi test tudományával való barátkozás közben is a „lélekkel” tud elsősorban szembenézni, s mi nem emlék vagy nem vágy, azzal valójában nem tud mit kezdeni. . . A lélek azonban láthatatlan, üzenetei emberi cselekvések alakjában érnek a figyelőhöz.” (Bori, 1979, 36.)

Csáth korai novelláiban kialakulnak már azok a motívumok, sejtető látomások, formai és stílári mutatók, amelyek az életművet végigkísérik.

És a félelmek is! Szomorú jelképe mindennek, hogy azon a tragikus szeptemberi estén, felesége megölése és öngyilkossága után, az 1903-ban írott „Szeptember” című novellája kéziratát találták meg a zsebében.

E fiatalkori írásában későbbi művészetének legjellemzőbb vonásai bújnak meg. Az álomlátás halvány előjele, a kéj megkísértésének vágyakozása, és a „kegyetlenségig fokozott, gyilkos álobjektivitás, amely érzéketlenül bontja fel és mutatja be az élet legérzékenyebb szerveit.” De tetten érhetjük ebben a novellában már a groteszk-szimbolikus törekvések előcsírát is egyrészt, másrészt a tárgyias-leíró, objektívizálódó irányzat korai fuvallatát. Itt kísért már a „nostalgie de la boue” is – az élet kijátszásának gondolata. A novella alaphangja andalító, melankolikus, fő motívuma a nyugalom.

„Sötétség, szeptemberi este. Emberi lelkek bolyonganak, tévedeznek és elnyugosznak ebben a sötétségben” – kezdi a kisvárosban játszódó novellát az író, amelynek szereplői a negyvenöt éves, beteg, cselekvésképtelenségre ítélt Szeptember György, aki tehetetlenségében egyre féltékenyebb (megsejtve, hogy szeretője van) huszonöt éves vidám, kedves feleségére. Estére hazaérkezik a nyugtalanul várt feleség, s miközben esznek, Szeptember „. . . lehajtja a fejét és meglátja az igazságot. Ez az asszony, ez a huszonöt éves fiatal egészséges lány, nem szerette Őt soha.” Mégis így gondolkodik: „Maradjon az asszony a maga útján, mit érme, ha elkergetné. Azt a férfit az asszony nem szereti: gyöngö a lelkiismerete és kíváncsi. Ennyi az egész.”

De a novella folytatása a tizenhétosztendős Csáth tollából a döbbenet erejével hat, mert csendes, vágyakozó kívánsággal fogalmazza meg sok későbbi elbeszélése tételmondatát: „De mégis mily szép lenne ölni! S az öregedő Szeptember száraz szemei fölcsilantak a gondolatra. . .”

A novella nyugalmát még az sem töri meg, hogy György közben megismeri felesége szeretőjét: „Alig dobbant meg a szíve jobban.” Így éri őt a halál szeptemberben. „Az asszony megcsókolta György száradozó ajkait, mert asszony volt és jószívű, semmi egyébért. Szeptember arca még a halálban is nyugalmat kiált. . . Másnap az asszony a temetőből hazajöve megnézte magát a tükörben, s úgy találta, hogy kissé megsoványodott. No de majd pótolja. S miután gondosan megmosta a kezét, lefeküdt aludni.”

Lehetetlen nem gondolni Csáth Géza későbbi novelláinak bűnt elkövető hőseire, akik miként az „Anyagyilkosság” gyermekei is, „gondtalan, nyugodt, békés álommal” alusznak a vérontás után.

S miként e korai novella hőse Szeptember, írója Csáth Géza is el van zárva az élet birtoklásának lehetőségétől. Mindketten csak egyet birtokolnak, a föl villanó gyilkolási vágyat.

Csáth Géza műveiben az olvasó még ma is nehezen lel a századelő világára, s a csáthi írásokban nehezen fedezi fel azt az írói szándékot, amely a „mélybéke” korának hamis romantikáját, idilljét kívánta leleplezni.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- ANTAL GÁBOR: Csáth Géza novellái. Kortárs, 1964. XII. évf.
BÓKA LÁSZLÓ: Csáth Géza novellái Franklin Társulat, 1937.
BORI IMRE: Varázslók és mákvirágok. Újvidék, 1979.
DEMÉNY JÁNOS: Éjszakai esztétizálás. Kortárs, 1967.
DÉR ZOLTÁN: Az árny zarándoka. Életjel miniatűrök. 6, 1969.
DIÓSZEGI ALADÁR: Ady, Csáth és a szecesszió. Kritika, 1965. III. évf.
GALSAI PONGRÁC: Társtalanok. Dunántúli Magvető. Pécs, 1957.
GERELYES ENDRE: Türelmetlen kritika. Új Írás, 1964. XII. évf.
ILLÉS ENDRE: Csáth Géza tragédiája. Krétarajzok. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1957.
KARINTHY FRIGYES: Csáth Géza: Délutáni álmom. Nyugat, 1911. II. évf.
KARINTHY FRIGYES: Csáth Géza. Nyugat, 1919. XII. évf.
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Muzsikusok. A Hét, 1913. VIII. évf.
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Csáth Géza betegségéről és haláláról. Nyugat, 1919. XII. évf.
NÉMETH LÁSZLÓ: Hiányzó arcképek. Tanu. 1932-33. I. évf.
SZABÓ EDE: Kalauz Kafkához. Új Írás, 1965. XII. évf.

Beérkezett 1984. V. 10-én.

THE REFLECTION OF GÉZA CSÁTH'S WORLD IN HIS SHORT STORIES

V. HORVÁTH

Department of Literature

József Brenner, his pen-name Géza Csáth, is one of the writers who called modern prose into being at the century.

Progressive intellectual trends can be found in his early works. His sketches, his musical criticisms appeared in the "Bácskai Hírlap" from 1901. Then his works were published in the "Nyugat" and in different Budapest periodicals and journals.

He propagated Bartók's and Kodály's music and was the propagator of the necessity of modern musical culture. His interest in the theatre is shown in his plays which were performed by the "Magyar Színház" (Hungarian Theatre) in Budapest in 1911. ("The Janika", "Ash Wednesday".)

The most significant of his works are his short stories. The volumes that appeared in his life-time are; "The Magician's Garden" (1908), "The Family of the Vice Village Mayor and Other Short Stories" (1909), "Afternoon Dream" (1911), "Schmidt the Honey-cake Maker" (1912), "Musicians"(1913). In his short stories the false "idyll" and the days of profound peace are revealed by the instruments of secession, naturalism and the psychology of Freud.

He is the Hungarian representative of the world of Franz Kafka and that of Musil, the revealer of the deepest secrets of the human soul and has a presentient for the coming terrors of the war and fascism that are ripening hidden in the depth of the society. He is the contemporary of Dániel Papp, Elek Gozdsu, Viktor Cholnoky and the artist preparer of Kosztolányi's prose.

His works were not mentioned in the science of literature for 50 years until his volume of short stories (The Death of the Magician) appeared, edited by Endre Illés. Now his works are being discussed. The dispute is centered on Géza Csáth's illness, trying to reveal connection between opium-eating and the creation of his works. This connection is not considered widient in this paper so emphasis is laid on Csáth's early short stories.

